

USÛLÜ'Ş-ŞÂŞÎ

(İLK KLASİK HANEFÎ USÛL ESERİ (!) OLARAK BİLİNEREN 'USÛLÜ'Ş-ŞÂŞÎ' ADLI ESERİN MÜELLİFİ VE MUHTEVASI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME)

Dr. Ali PEKCAN*

Eserin elimizde iki ayrı baskısı bulunmaktadır. Bu iki baskıda müellif için iki ayrı vefat tarihi verilmesi bizi, gerçek müellifin kim olduğunu ya da olabileceğini araştırmaya sevketti. İlk iş olarak ilgili baskıların mukaddimelerini gözden geçirdik. Daha sonra da eserin bizzat kendisinin incelenmesi gereği ortaya çıkınca birkaç kez iyi bir analizle okumaya, müellifin yaşadığı döneme, daha sonra kim olabileceğine dair tesbite, daha doğrusu olası ipuçlarını ve işaretlerini bulmaya çalıştık.

Önce iki ayrı baskıyı yapan muhakkıkların değerlendirmelerine yer vermek istiyoruz. Daha sonra ise kendi değerlendirmelerimizi yapacağız.

1-Adı geçen eserin ilk baskısı Beyrut'ta *Dâru'l-Kütübi'l-Arabî* tarafından *Molla Muhammed Feyzu'l-Hasen el-Kenqûhî*'nin notları ile birlikte 395 sayfa halinde, 1402/1982 yılında basılmıştır. Eseri neşreden ise Lübnan Ezheri'nin müdürü *Şeyh Halil el-Meys* olup, esere yazdığı mukaddimede şunları söyler;

'...Usûlü'ş-Şâşî, muteber usûl metinlerinden birisi olup, eski-yeni birçok âlim tarafından şerhedilmiştir. İlim öğrenmekte olan talebeler, bu değerli kitabı tahsile yönelmişler, kitabın ünü, Hindistan, Afgânistân ve çevresi ülkelerde yaklaşık bir buçuk asır süredir yaygınlık kazanmıştır... Buna karşın adı geçen bu eser, Müslüman-Arap dünyasında pek de tanınmamaktadır...Ayrıca, eserin ilk baskısının taş baskı olması, üzerinde anlaşılması güç çeşitli notlar bulunması ve hacminin de oldukça küçük olması nedeniyle kendisinden yararlanılması oldukça zordur...'

diyerek eserin yayınlanış amacını özetler.

İmâm Abdülhayy el-Lüknevî (v.1304/1886)'nin de eser hakkında;

'... Şâşî lakabıyla meşhur iki ünlü alim vardır. Bunlardan birisi, Şafî mezhebine mensub 'Kaffâl' diye şöret bulmuş, Ebû Bekir Muhammed b. İsmail (ö.413/1022), diğeri ise Hanefî mezhebine mensub Ebû Ali Ahmed Muhammed b.İshâq eş-Şâşî'dir... Bu eser, Şâşî'ye ait olup, bir asırı aşkın zamandır elden ele dolaşmaktadır...' (bkz. el-Fevâid) dediğini nakleder.

Kitabın müellifinin Ebû Ali eş-Şâşî olduğundan emin olarak şu şekilde tanıtır.

* DİB Selçuk Eğitim Merkezi e-mail: pekalisait@mynet.com.

'... Kitabın müellifi, Nizâmüddîn Ebû Ali eş-Şâşî (ö.344/956)'dir. Kendisi, Ebu'-Hasen el-Kerhî (ö.340/951)'nin öğrencisi olup, ondan başta 'fıkıh' olmak üzere değişik branşlarda dersler aldı. İmâm Kerhî, ömrünün sonlarına doğru kendisine felç inince, yerine ders vermek üzere Ebû Ali eş-Şâşî'yi, fetva konusunda ise Ebû Bekir ed-Dâmegânî'yi görevlendirdi. Kerhî'nin vefatından sonra Bağdat'ta Hanefîlerin reisi oldu. Kerhî'nin onun hakkında '... Bize hafızası Ebû Ali eş-Şâşî'den daha sağlam ve güçlü birisi gelmedi...' dediği nakledilir.

(Daha fazla bilgi için bkz. Saymerî, Ahbâru Ebî Hanîfe ve Ashâbih, s.163,164; Hatîbü'l-Bağdâdî, Tarîhu Bağdâd, 4/392; Kuraşî, el-Cevâhiru'l-Mudîe, 1/98; Lüknevî, el-Fevâidü'l-Behiyye, s.244; Şîrâzî, Tabakâtü'l-Fukahâ, s.143; Bağdatlı İ.Paşa, Hediyye, 5/62...).

Bundan sonra eserin iki ayrı şerhinden bahseder. Bunlar;

a- Molla Muhammed b. el-Havârezmî (v.781/1379)'nin şerhinin yanısıra bir başka şerhi de

b-'Husûlü'l-Havâşî alâ Usûli's-Şâşî' adıyla Muhammed Hasen Ebi'l-Hasen b. Senbuhlî el-Hindî tarafından 1884/1302 yılında Navalkişor da basılmıştır.

Eseri neşreden daha fazla ayrıntıya girmeden eseri okuyucularla başbaşa bırakır.

2-Eserin ikinci baskısı -tahkik ve ta'lîklerle birlikte- *Üstad Muhammed Ekrem en-Nedevî* tarafından *Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî* yayınevi tarafından *'Usûlü's-Şâşî - muhtasarun fi usûli'l-fıkhi'l-İslâmî-* adıyla 288 sayfa halinde 2000 yılında (l.b) Beyrut'ta yayımlanmıştır.

Nâşir Nedevî, kitabın girişinden önce Prof.Dr.Yusuf el-Karadavî'nin bir takdim yazısına yer vermiştir. Karadâvî, bu takdim yazısında, kısaca usûl-ı fikhın tarihçesine yer verir. Usûlde izlenen iki ayrı metodik eğilimden ve meziyetlerinden sözeder. Sonra değerlendirmelerine devamla;

'...Hanefî metoduna göre yazılmış eserlerden biri de Allâme eş-Şâşî'ye aittir....Şâşî' ye bu nisbet, Maverâünnehir de bulunan 'Şâş' şehrinde yaşamasından dolayıdır. Adı geçen müellifin dışında bu şehre nisbet edilen bir çok alim bulunmaktadır... Sanıyorum bu şehir, şimdilerde Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan Özbekistân'ın Taşkent iline bağlı bir yerleşim merkezidir... Lakin eserin yazarı gerçekte kimdir? Muhakkıkın söylediklerine bakılırsa O da kesin bir sonuca varamamıştır. (Muhammed) el-Ceylemî (ö.1904)'nin değerlendirmelerinden hareketle büyük bir olasılıkla (Ebû Ali eş-Şâşî değil de) Nizâmüddîn eş-Şâşî'ye ait olabileceğini söylemiştir... Her ne olursa olsun bu eser, değerli alim olan Şâşî'lerden birine ait olup, kim yazdıysa Allah onu en iyi şekilde mükafatlandırсын!..'

diyerek eserin yazarının kim olduğu konusunda daha fazla bir açıklama yapmamıştır. (*mukaddime,s.1-3*).

Eserin nâşiri Nedevî ise yazdığı mukaddime de bu eserin, özellikle Hindistân, Pakistân Afganistân ve Ortaasya ülkelerinde yaygın bir şekilde okutulduğunu dolayısıyla adı geçen bölgelerde defalarca basıldığını bu baskıların tamamının tahkiksiz olarak neşredildiğini kaydeder (*muk.s.5,6*). Daha sonra müellifin kimliği üzerinde durarak yapılan değerlendirmelere yer verir. Bu eserin hicrî sekizinci asrın ortalarında Hind diyarında tanınmaya başladığını, daha sonra bütün eğitim kurumlarında okunur hale geldiğini belirttiikten sonra bu hususa *'Sirâcu Delhî=Delhî'nin kandili'* lakabıyla ünlenmiş, *Nasîruddîn Mahmûd* (ö.757/1356)' un bu kitaba yaptığı atıfa temas eder (*Hayder el-Qalenderî, Hayru'l- Mecâlîs, s.286' den naklen*). Müellifin kim oldu-

ğunu gösteren hiçbir işarete rastlayamadığını söyleyerek bu konuda yapılan değerlendirmelere yer verir. Buna göre eserin kime ait olduğu hakkında şu görüşler bulunmaktadır.

1-Eserin, *Ahmed b. Muhammed b. İshâk Ebû Ali Nizâmüddîn eş-Şâşî* (ö.344/955)'ye ait olduğu söylenmiştir. Bunu Beyrut, 1402 baskısında eseri neşreden söylemektedir.

2-Eserin, *Nizâmüddîn eş-Şâşî*'ye ait olduğunu, *Bankipûr* kütüphanesinin kataloglarını düzenleyen *el-Faqr Muhammed el-Ceylemî* (ö.1904), kendisinin kaleme aldığı '*Hadâiqu'l-Hanefiyye*' adlı eserinde '*Hicrî yedinci asırda vefat eden Hanefî alimleri*' adlı bölüm başlığında dile getirmektedir (s.270). Ancak Ceylemî, '*Nizâmüddîn eş-Şâşî*' diye tanıttığı bu kimsenin isim ve nesebinin, hocaları ve talebelerinin kimler olduğuna ve vefat tarihine hiç temas etmez.

3- Nâşir Nedevî, daha sonra şunları söyler;

'...Mustafa el-Merâğî, '*el-Fethu'l-Mübîn fî Tabaqâtî'l-Usûliyyîn*' adlı kitabında (1/177), eserin, İshâk b. İbrâhim Ebû Ya'qûb el-Horasânî eş-Şâşî (ö.325/936)'ye ait olduğunu dile getirir. Adı geçen şahıs hakkında, '...Fıkıh usûlünde uzman olup, 'Usûlü's-Şâşî' adlı eseri bulunmaktadır. Bu kitabı Ziriklî (ö.1976), *el-A'lâm'ında* (1/284), Yusuf Serkis (ö.1932), '*Mu'cemu Matbûatî'l-Arabîyye ve'l-Muarraba*' (2/1090) adlı eserinde adı geçen müellife nisbet ederler...' demektedir.

Nedevî bundan sonra ilgili eserin şerhlerini verir. Buna göre önceki naşirin kimliğini verdiği şerhlerin yanı sıra iki başka şerhten söz eder bunlar:

1-Kenûhî'nin '*Umdetu'l-Havâşî*' adlı şerhi olup, Beyrut, Hindistan ve Pakistan'da defalarca basılmıştır.

2-Mevlevî Muhammed Abdürreşîd'in '*Zübdetü'l-Havâşî*' adlı şerhi olup, Hindistan'da basılmıştır.

Nedevî, daha sonra tahkikine temel yaptığı üç yazma nüshadan, bunların evsafından , bu eseri kendisinden okuduğu alimlerin kim olduklarından ve aldığı icazetlerden bahsederek giriş değerlendirmelerine son verir (*M.Ekrem en-Nedevî*, 23 *Zülka'de*, 1418).

ESERİN KİME AİT OLDUĞU HAKKINDA

Biz de *Ebû Ali eş-Şâşî*'ye yapılan bu nisbetin doğruluğunu tesbit etmek için bazı eserlerin ilgili bölümlerini yeniden gözden geçirmemize rağmen bu yönde bir bilgiye rastlayamadık (*mes.bkz. Saymerî, age. s.164; Lüknevî, age, s.58; Kuraşî, age, s.1/262; Takiyyuddîn Abdülkâdir, age, 2/40*).

Özet olarak söylemek gerekirse, bu kitabın *Ebû Ali eş-Şâşî*'ye ait olmadığını düşünüyoruz. Bu tesbitimizin dayandığı önemli gerekçeler şunlardır.

1-*Ebû Ali eş-Şâşî*'yi tanıtan eserlerin hemen hemen tamamı ona herhangi bir eser nisbet etmemektedirler. Bazı kaynaklar 'eş-Şâşî' lakablı sonraki dönem alimlerine atıflar yapmakta ancak bu bilgilerde olası müellifin kimliği hakkında hiçbir ayrıntı vermemektedirler. Kanaatimize göre *Ebû Ali eş-Şâşî*'ye ait bir usûl eseri olsaydı, en azından bazı kaynakların bunu zikretmeleri gerekirdi.

2-Eserin konuları işleyiş şekli ve ele aldığı konular yakından bir incelemeye tabi tutulduğunda tedvin-tasnif dönemine ait olmadığı görülür. Bu hususun en önemli kanıtı usul'de kullanılan terim ve kavramların sistematik ve düzenli bir şekilde yer almasıdır. Mes. Kitabın *Kur'ân/Sünnet/İcmâ'/Kıyas* şeklindeki sonraki usullerde kullanılan üslubun aynen yer almasıdır. Zira yaygın kullanım şekline göre usul eserleri, (*Kur'ân ve Sünnet için ortak- anlama ve dil bahisleri/ Delillerin ayrıntılı olarak*

işlenmesi ve temellendirilmesi/İctihad ve Taklid/Deliller arası olası tearuz ve bunları giderme yöntemleri) şeklinde biçimlenmiştir. Elimizdeki bu eser, tamamen bu sistematığe göre oluşmuştur.

3-Mesela; Dinî metinlerin, '*Nassin; 1-ibaresi,2-İşaresi,-3-delalesi 4-iktizâsı*' şeklinde ifade biçimleri, dil bahislerinde kullanılan karşıt lafızların (*zâ-hir/nass/müfesser/muhkem hafî/ müşkil/ mücmel/ müteşabih*) şeklinde sıralanışı, beyân (açıklama-yorum) bölümündeki (*1-taqrîr2-tefsir 3-tağyîr 4-zarûre 5-hâl 6-atf 7-tebdil*) şeklinde sıralanan beyan çeşitleri gibi hususlar, ilk ve erken dönemlerde tamamen oturmuş biçimde değildi.

4-Eserin *Ebû Ali eş-Şâşî*'ye ait olmadığına en önemli kanıtı ise, eserde sonraki dönem alimlerine atıfta bulunulmasıdır. Mesela iki yerde *Kadî Ebû Zeyd Debûsî* (ö.430/1038)'ye, bir yerde de *İbnü's-Sabbâğ* (ö.477/1084)'a atıf yapılmaktadır. *Debûsî*'ye atıf yapılan yerler:

a) Vaz'î hükümlerden 'mânî''(ç.mevâni') kavramının anlatıldığı yerde '...kâle el-Qâdî el-İmâm Ebû Zeyd el-mevâniu erbaatü aksâmin...' (Nedevî,s.257) ve 'nass'ın delâleti' bölümünde de aynı şekilde '...kâle el-Qâdî el-İmâm Ebû Zeyd ...' (Nedevî, s.85) diye açıkça *Debûsî*'den görüş aktarır ki bu ifadeler onun *Eş-Şâşî*'ye ait olmadığını açıkça gösterir. Zira *Debûsî*'nin vefatı 430/1038 dir. Ayrıca 'el-Qâdî el-İmâm Ebû Zeyd' şeklinde ünvana sahip başka bir Hanefî bilgini de bulunmadığına göre bu adı geçen şahıs, kesinlikle Ebû Zeyd *Debûsî* olmalıdır.

b) *İbnu's-Sabbâğ*'ın ismine ise 'kıyas'ın huccet oluşu' başlığı altında yer verir. *İbnü's-Sabbâğ; 'eş-Şâmil', 'el-Kâmil', 'el-Udde fî Usûli'l-Fıkh* gibi eserlerin sahibi ünlü Şâfiî fakihidir. Ebû İshâq eş-Şîrâzî'den sonra Nizâmiyye medreselerinin baş müderrisliğini yapmıştır. (Daha fazla bilgi için bkz. Zehebî, *Siyeru A'lâmu'n-Nubelâ*, 18/414; *Sübkî, et-Tabaât*, 5/123; *İbnu'l-İmâd, Şezerât*, 3/355).

Nitekim 'The Early Development of Hanafî Usûl al Fıkh' Manchester University The Faculty of Arts Department of Middle Eastern Studies, 1999 (yayınlanmamış Doktora çalışması) 'erken dönem Hanefî usûlünün irdelenmesi'ni kendisine doktora konusu edinen Dr. Murtazâ Bedr de belirttiğimiz benzer gerekçelerden hareketle aynı sonuca ulaşmıştır. Ona göre de bu eser, kesinlikle Ebû Ali eş-Şâşî'ye ait olmayıp, büyük bir olasılıkla kimliği meçhul bir 'Şâşî' tarafından Hicrî VI. asırda kaleme alınmıştır. (Daha fazla bilgi için bkz. Tuncay Başoğlu, Hicrî V.asırdaki Fıkh Usûlü Eserlerinde 'illet' Tartışmaları, İst., 2001,s.18 (yayınlanmamış doktora tezi).

ESERİN İÇERİĞİ VE USÛL-I FIKIH AÇISINDAN DEĞERİ HAKKINDA

1-Müellif kitabına; besmele, hamdele, Peygamberimiz ve Ashâbına salâttan, İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe' ve onu sevenlere selamdan sonra,

'...Usûl-ı Fıkh; Kitap, Sünnet, İcmâ' ve Kıyas olmak üzere dörttür. Hüküm çıkarma yöntemleri(nin bilinmesi), bu kaynakların her birinin tek tek incelenmesine bağlıdır...' diyerek başlar.

2-Kitapta ele alınan temel konuları kısaca şu şekilde özetlemek mümkündür.

(KUR'ÂN VE SÜNNET İÇİN ORTAK) DİL BAHİSLERİ

- Hâss ve Âmm, tahsîs'e uğramış âmm lafızlar,
- Kendisiyle amel mümkün olduğu sürece mutlak lafız üzerine ziyade yapılamayacağı..
- Müsterek-müevvel; hakikat-mecaz;
- Hakikat üçe ayrılır: (1-Müteazzıra 2-Mehcûra 3-Müsta'mele) İmâm Ebû

Hanife'ye göre mecâz, (değerlendirme açısından) hakikatten sonra gelir

- İstiâre, sarîh-kinâye;
- Karşıt lafızlar (el-müteqâbilât) :zâhir, nass, müfesser, muhkem / hafî, müşkil, mücmel, müteşâbih; Zâhir ve nass olan lafızla amelin vacip oluşu...
- Lafzın hakîki anlamının alınmayıp, terkedildiği durumlar:

(1-Delâletü'l-örf, 2-bizzat kelâmın delaletiyle, 3-Kelâmın siyâqının delâletiyle, 4-mütekellim tarafından yapılan delaletle, 5-kelâmın kullanıldığı mahall (bağlam)in delaletiyle)

- Metinlerin (nusûs) ifade biçimleri: Nassın, 1-İbâresi,2-İşâresi,-3-Delâlesi 4-İktizâsı
- Muktezânın nassa ziyade anlamına gelmesi,
- Emir, mutlak emrin gereğinin ne olduğunu tahkik, bir fiilin yapılmasını emretmek tekrarı gerektirmeyeceği, ibâdetlerin tekerrür etmesinin sebeplerinin tekrarından dolayı olduğu hakkında...
- Mutlak-mukayyed
- Bir şeyi emredilmesi, o fiilin güzel olduğunun işaretidir.
- Vacip: edâ-kazâ
- Nehiy, şer'î ve hissî fiillerin (bazılarının) nehyedilişi,
- Nass lafzını anlamı üzerine,
- Zayıf ve fâsit (istidlâl) biçimleri,
- Ma'nâ' harfleri (edatlar) nin anlamları hakkında, (fâ)harfi bazan illiyyeti gösterir.
- Beyân (açıklama-yorum) bölümü: Beyân'ın çeşitleri:
1-Taqrîr 2-Tefsîr 3-Tağyîr 4-Zarûre 5-Hâl 6-Atîf 7-tebdîl

RASÛLULLÂH'IN SÜNNETİ,

- Mütevâtirin kesin bilgi ifade edişi,
- Râvîler iki kısımdır;

1- Fakîh olan Sahâbîler 2- (Ebû Hureyre, Enes b. Mâlik gibi) fakîh olmayan sahâbîler ve bunları rivayetlerinin değeri, haber-i vâhid'le amel şartları, yaygın haberlere aykırı haber-i vahidlerle amel edilemeyeceği, haber-i vâhidle dört hususta amel edilebileceği hakkında...

İCMÂ',

- İcmâ'ın dört biçimi,
- Müctehidin görevi, (zâhiren) iki delil çatıştığında müctehidin nasıl davranacağı hakkında...

KIYAS

- Kıyâsın delil oluşu ve kendisiyle amelin vacip oluşu,
- Kıyâsın sahih olması için beş şartın bulunması gerektiği hakkında...
- Kıyâsın şartlarına verilen örnekler.,
- Şer'î (fikhî) kıyas hakkında...
- Kıyasdaki illetin tesbit yöntemleri; (Kur'ân, Sünnet,İcmâ', re'y ve ictihad)
- Kıyasa yönelik bazı değerlendirme ve terimler
(1-Mücebû'l-ille, 2-Kalb, 3-Aks, 4-Fesâdü'l-vad' 5-Fark, 6-Nakz, 7-Muâraza)

- Sebeeb ile illet arasındaki fark, sebebin bazan illet anlamına gelmesi.,
- Şer'i hükümlerin sebepleriyle birlikte varoluşu hakkında....
- Azîmet, ruhsat ve farz'ın dilde ve şeriatteki anlamı hakkında....

SONUÇ VE DUA

3-Eser, *Kitap, Sünnet, İcmâ' ve Kıyas* olmak üzere dört kaynağın yer aldığı dört ana bölümden oluşmaktadır. Eserin bu şekilde sınıflanması, sonraki dönem usul eserlerinin de temel formatı niteliğindedir.

4-Müellif eserine önce konuya '*usûl*' kuralını koyarak başlar daha sonra bu kuralı açıklayıcı mahiyette örnekler getirir.

5-Eserde doğal olarak en çok İmâm Ebû Hanîfe ve İmâm Meyn'in görüş ve düşüncelerine yer verirken örneklerin çoğunu İmâm Muhammed'in kitaplarından seçer (mes. Câmîu's-Sağîr, s.198; Câmîu'l-Kebîr, s.236,237,305; Siyer-i Kebîr, s.46,96,189,229; Ziyâdât, s.237,241).

Kerhî'yi bir kez (s.132) anarken İmâm Züfer'den bir kez görüş aktarır. Zikrettiği bazı görüşleri mezhebin 'meşâyih' ve 'ûlemâ'sına nisbet eder (mes.s.138) Hanefî mezhebinin dışındaki müctehitlerden sadece İmâm Şâfiî'nin görüşlerine yer verir. (mes.bkz.s.17,20,39,189,175,249,256). İmâm Malik, İmâm Ahmed gibi büyük müctehid imâmların görüşlerine hiç yer vermez.

6-Haber-i vâhid'in kabul şartlarından biri olarak râvînin fakîh olması gerektiğini savunur. Bu açıdan râvî sahâbîleri, a) fakîh olan ve b) fakîh olmayan şeklinde ikiye ayırır. Birinci grup içerisinde dört halîfeyi, Abdullah b. Mesud, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer, Zeyd b. Sâbit, Muaz b. Cebel vb. sayarken, fakîh olmayanlara örnek olarak ise, Ebû Hureyre ve Enes b. Mâlik'i verir. (s.275).

7-Haber-i vâhid'lerin Kur'ân ve Meşhûr Sünnet'e aykırı olmaması gerektiğini belirtir. Dolayısıyla haberlerin mutlaka Kur'ân'a ve meşhûr haber/hadislere arz edilmesi gerektiğini vurgular. Bu görüşünü destekleyici çeşitli örnekler verir (s.280).

8-Müctehidin ictihad ederken izlemesi gerekli olan metodu, *Kitap ve Sünnet nasslarının sarîh olan manasıyla bu yoksa bu nassları delaletiyle hüküm vermek* şeklinde belirler. Rey ve ictihad'ın ise ancak nass bulunmadığı zaman önem ve değer kazanacağını söyler. (s.300).

9-Sahâbî görüşlerinin ise, deliller arası teâruz ve tercih sırasında değerlendirileceğini savunur. (s.308).

10-Kıyas'ın delil oluşuna Muâz hadisini örnek olarak verirken, istihsân'a hiç temas etmez. *Istishâb-ı hâl'e* ise dolaylı olarak temas eder (s.389).

11-İllet olabilecek vasfın; *Kitap, Sünnet, İcmâ', İctihad ve İstinbat* yöntemleriyle tesbit edilebileceğini belirtir. (s.325) Bunlara çeşitli örnekler verirken illet için vasıf olarak '*müessir*' değil de '*münâsib*' terimini kullanır. (s.338).